

Tanzimat Dönemi Roman Tiplerine

Farklı Bir Bakış Denemesi

BİLAL KAS*

Öz

Tanzimat'ın ilanından sonraki süreçte önce çeviri sonra da adapte ve telif eserlerin yazılmasıyla birçok roman ve roman tipi Türk okurunun hayatına girer. İlk dönem romanları çeşitli teknik kusurları, eksiklikleri taşımasının yanında canlı, yerli ve ilginç tiplerin oluşumunu da sağlar. Toplumu eğitmeyi kendine şiar edinmiş ilk dönem yazarları anlattıkları olayların kahramanlarını da yaşadıkları toplumdan seçerler. Bu çalışma içerisindeki roman tiplerinin temsil ettikleri sosyal konular; kadının toplumdaki yeri, Batı'yı yanlış anlamış kişilerin düştüğü durumlar ve kölelik olarak sayılabilir.

Çalışmada seçilen yazarlar Ahmet Mithat Efendi, Recaizade Mahmut Ekrem ve Namık Kemal'dir. Ele alınan eserler ise *Dürdane Hanım*, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, *Araba Sevdası*, *İntibah*'tır. Bu eserlerde seçilen konuların ışığında öne çıkan tiplerin romanda varoluş ve işlevlerinden hareketle çeşitli başlık ve sınıflamalar belirlenmiştir. Bu tipler dönemleriyle, romandaki temsil özellikleriyle, yazarlarının dönemlerine ve dünyaya bakış açılarıyla değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Tanzimat edebiyatı, roman, tip, alafrangalaşma, kadın.

A DIFFERENT APPROACH TO THE NOVEL TYPES OF TANZİMAT PERIOD

Abstract

During the process after the declaration of Tanzimat, many novels and novel types take part in the lives of Turkish readers through firstly translated and later adapted and original works. Even though the first period novels has various technical defects and deficiencies, they also triggers to the birth of vivacious, domestic and interesting types. The writers who targets to educate the community select their heroes from the society they are part of. The social issues in novel types that were scrutinized in this study, are basically women's role in society, wrong Westernization and slavery. The authors in the study are Ahmet Mithat, Recaizade Mahmut Ekrem and Namık Kemal; texts are *Dürdane Hanım*,

* Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, bkas2322@gmail.com

Felatun Bey ile Rakım Efendi, Araba Sevdası, İntibah. In this context, various titles and classifications were identified on the basis of existence and functions of prominent subjects in the novels. These types were assessed with reference to their period, the representation features in novels and the perspectives of their writers.

Keywords: Tanzimat literature, novel, type, europeanism, woman.

Giriş

İlk çeviri romanın yayımlanmasıyla başlayan Yenileşme Dönemi ve Tanzimat sanatçılarının yabancı dillerinin yettiği kadarıyla devam eden romanı tanıma, anlamaya süreci kısa sürer ve ardından ilk romanlar yazılmaya başlar. Klasik anlatma teknikleri, Doğu'nun insanı ve doğayı algılama durumu çok çeşitli seviye ve sanatçıdan yapılan niteliksiz çevirilerin karışımıyla ortaya ilk dönem romanları çıkar. Türk okurunun sayısı ve niteliği çok belirgin olmasa da Türk yazarlarının tavrından anlaşılır ki halk hikâyesi ve mesnevilerden alışık olunan Batı'nın melodram tarzındaki eserlerine yakın konular beğeni toplar ve eserler bu doğrultuda oluşturulur. Nedenler ya da şartlar ne olursa olsun Şemsettin Sami'den Namık Kemal'e Tanzimat yazarları üslupları ve devirlerini algılayışları bir yana bırakıldığında dönemlerini yansıtan ilginç tiplere imza atarlar.

İlk dönem romanlarındaki tipler üzerinde çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalarda ya tek bir kahraman ön plâna çıkarılmış ya da genel özellikler verilerek tiplerin derinliğine pek de inilmeyen incelemeler oluşturulmuştur. Çalışmada çoğu ufuk açıcı olan ve temel kaynak kabul edilen bu incelemeler yok sayılmadan tiplerin tasnifi anlamında farklı bir yaklaşım getirilmiştir.

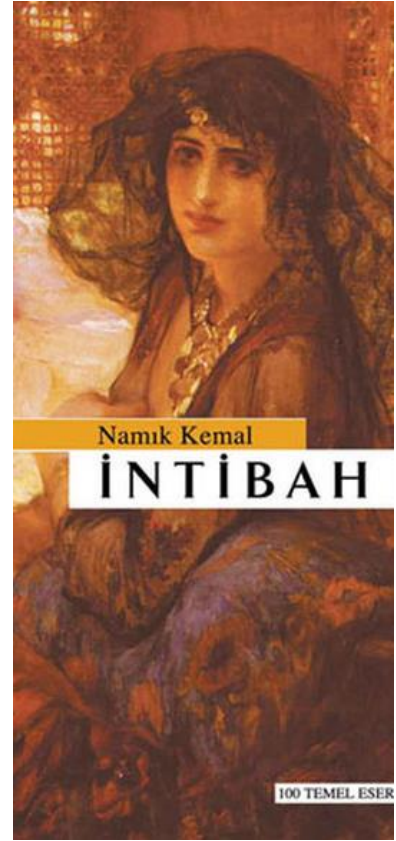
Çalışmanın sınırları doğrultusunda ele alınacak yazarlardan biri, döneme damgasını vurmuş olan Ahmet Mithat Efendi'dir. Yeni Türk edebiyatının inşa sürecinde ve "Türk romancılığının kısa sürede önemli aşama kaydedişinin arka planında, onun modern roman teknikleriyle yerel anlatım ve konuları bir terkip biçiminde okuyucuya sunması yatar." (Yiğitbaş, 2015: 435) Bu çalışmada yazarın kadına, esarete, Batı ve Doğu kültürüne yeni, modern, farklı açılardan baktığı *Dürdane Hanım* ve *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanları değerlendirilmiştir. Belirleyici olan tiplerin romanda bir işlev içermesi ve bu üstlendikleri işlevle yeni tip sınıflamaları oluşturabilmeleridir. *Dürdane Hanım* romanında Ulviye Hanım tipi istikbaldeki yenilikçi kadının sinyallerini veren dönemine göre farklı bir tip olmasının yanında erkeksi yanlarıyla ve başkişiye yardımcı tavrıyla "Erkeksi kadın tipi"ni oluşturur.

Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası* romanıyla ilk realist romanı yazmakla kalmaz, Bihruz Bey gibi karikatürize edilmiş bir tipi de Türk edebiyatına kazandırır. Felatun Bey'le ortak yönlerinden hareketle Bihruz Bey, "Budala tip" örneğini oluştururlar. Yine aynı romanda Bihruz Bey'in alafrağa arkadaşı Keşfi Bey, olayın akışını olumsuz yönde

değiştirecek kadar söylediği yalanlarla; *İntibah* romanındaki Abdullah Efendi'ye kurduğu tuzaklarla "Çelme takan tipleri" oluşturur.

Devir romanlarında iyi ile kötünün çatıştırılmasının çokça yapıldığı, iyi denilebilecek nitelikleri taşıyan kahramanlarınsa fazlasıyla idealize edildiği görülür. *İntibah* romanındaki Dilaşup'la *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanındaki Canan "Kanatsız melek tiplere" örnektir.

Seçilen romanlarda özellikle başkışıye yardım edip onu düştüğü kötü durumlardan kurtaran "Koltuk değneği tipler" de belirlenmiştir. Bunlarsa *Dürdane Hanım* romanındaki Ulviye Hanım ve *İntibah* romanında Ali Bey'e yardımlarını esirgemeyen Atıf Bey'dir. Çalışmada belirtilen tip sınıflandırmaları ışığında roman kahramanlarının özellikleri ve yazıldıkları dönemle ilgileri, ilişkileri üzerinde durulmuştur.

1. Erkeksi ya da Anaç Kadın Tipler

Bu yapılan tip sınıflandırmasının başlığı ve sınırları çizilirken ilk dönem romanlarındaki taramalarda görülür ki yazarların istedikleri olay akışını yaratma isteği ve topluma uygun kahraman oluşturma zorunluğu onları "kadın" kimliklerinden, gerçekliklerinden uzaklaştırır. Kadının doğası gereği sevdiği ya da sahiplendiği erkeği kıskanması gerekir. Kadın davranışının erkeğine karşı kıskanma, sevme, sahiplenme veya tutku derecesinde bağlanma gibi hâllerde görülmesi beklenirken bazı romanlardaki kadın tiplerinde bu hâllerin hiçbir şekilde oluşmadığı görülür. Bir başka belirleyici unursa kadın erkek ilişkileri verilirken toplumun imkânları dâhilinde kadını modern yansıtabilmek adına ya da namusunu, ahlakını koruyabilmek için yazarların kadın kahramanlarını erkekleştirmesidir. Tespitler gösterir ki kadın psikolojisi ve istekleri görmezden gelinmiş veya arka plana atılmıştır. Böyle olunca yazar kahramanlarına daha rahat hareket imkânı sağlamış ve olaya bir şekilde kadın kahramanlarını kendince doğru yerleştirebilmiştir. Devir romanlarında aslolan durum, düşünceyi katı ahlak kurallarına göre vermek şeklinde geliştiğinden yazarlar kadın kahramanlarını gerçekten uzak yansıtmışlardır. Sınıflamada ilk olarak Ahmet Mithat Efendi değerlendirilmiştir. Çünkü yazar öğretmek ve bilgilendirmek, bir tezi savunmak adına zorlama kahramanlar, olaylar oluşturabilmiştir.

Felatun Bey ile Rakım Efendi romanı konusu itibarıyla Doğu ve Batı kültürlerinin karşılaştırılıp Doğu kültürünün üstünlüğünü anlatan bir romandır. Yazar bu düşüncesini

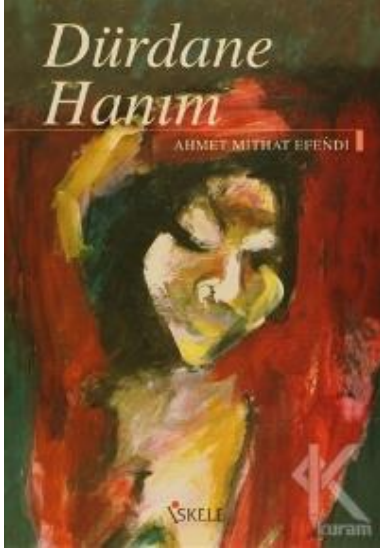
"Biri alafrangalaşmış biri Osmanlı olan Felatun Bey, diğeri de muhafazakâr fakat Batı kültürüne sırt çevirmiş Rakım Efendi olmak üzere iki mühim karakterin etrafında tali tiplerle..." (Okay, 1989: 363) verir. Mithat Efendi, eserinde kendine bir tez belirlediğinden roman kahramanlarını oluştururken de bu düşüncesinden toplumla ya da kendiyile ters düşmek durumunda dahi kalsa vazgeçmez. Eserde bu başlık altında seçilen kadın kahraman, başkişi Rakım'ın hem metresi hem de iyi bir dostu olan piyano öğretmeni Jozefino'dur. Yazar eserinde sevgiden kaynaklandığını okuyucuya duyumsatma adına insan ve özellikle kadın doğasının dışına çıkararak kıskanma duygusunu yok sayma yolunu seçer. Buna Jozefino tiplemesi açık bir örnektir.

Bu yabancı kadının romanda var olma sebebi yazarın toplumsal iletisiyle çok alakalıdır. Jozefino, Felatun'un yanlış sevgili seçimine karşı Rakım'ın doğru yabancı sevgili seçimi olarak romanda işlevini sürdürür. Rakım'ın tarafında olan herkes de olduğu gibi Jozefino'da da kadın doğasına uymayan idealize edilmiş yanlar vardır. Canan'ın piyano öğretmenliğini üstlenen Jozefino, Rakım'a âşık olur. Aralarında bir ilişki gelişir. "Jozefino sevdiği adamla evlilik dışı bir münasebete razı olabilir. Ancak kendi tabiriyle bu münasebet sadece bir metres münasebeti değil, aynı zamanda dostluk münasebetidir. Namus ve ahlak bahsinde oldukça müsamahalı olmakla beraber hayâsız değildir. Müsamahası aşk gibi bir mazerete dayanır." (Has-Er, 2000: 78) Romanın bu kısmına kadar serbest bir kadının hayatında olağan durumlar oluşurken ilerleyen bölümlerde Rakım'la olan ilişkisini daha da geliştirebilecekken Rakım'la Canan'ın aralarını yapıp evlenmelerini tercih eder. "Sus! Ben öyle olmayacak lakırdıları dinlemem. Olacaksan benim dostum ol! Ahbabım ol! Sana layık karı bu âlemde Canan'dan başkası olamaz." (84)

Kadın, doğası gereği sevdiği beraber olduğu erkeği benimser ve sahiplenir. Jozefino, romanın hiçbir yerinde Canan'ı en ufak bir şekilde kıskanmaz. Aksine bedava verdiği piyano derslerinin yanında Fransızcasıyla da ilgilenir. Türk edebiyatında sıkça rastlanan mürebbiye tipi daha çok "evin erkeklerini baştan çıkarma" (Ceran, 2002: 215-227) şeklinde ifadesini bulmuştur. Kâğıthane gezisine çıkacakları sabahın gecesinde Canan'la dertleşecek kadar da yakınlık gösterir. Bir annenin dahi erkek çocuğunu yabancı kadından kıskanması doğal karşılanmaktayken Ahmet Mithat'ın Felatun'un sevgilisi düşük kadın Polini'ye karşı oluşturduğu doğru kadın olma zorunluğu Jozefino'yu özgür ve gerçek bir kadın ya da insan olmaktan uzaklaştırmış ve erkeksi anaç bir tipe çevirmiştir.

Ahmet Mithat Efendi'nin bir diğer romanı *Dürdane Hanım* ise yasak bir aşk yaşayan Dürdane Hanım'ın gizli aşklarının meyvesi olan çocuklarını kabul etmeyip kendisiyle nikâhlanmayan Mergup'u cezalandırmak için intiharıyla sonlanan eseridir. Bu eserde Dürdane Hanım'ın başından geçenleri meraklı tavrı nedeniyle öğrenen Ulviye Hanım çalışmanın bir diğer kadın kahramanını oluşturur. Özellikleri açıklanan diğer kahramanlara

nazaran daha renkli, dönemine göre modern ama zorlama bir tiptir. "Bu eserdeki Ulviye tipi, o zamanki Müslüman- Türk cemiyeti için çok yeni ve devrine göre hayli ilerdedir." (Has - Er, 2000: 126)

Ulviye Hanım, babası sayesinde birkaç dil öğrenen, edebiyata meraklı kültürlü bir kadındır. Sosyal hayatın dışında kalmayı, dönemindeki kadınlar gibi eve kapanmayı ya da erkeklerin belirlediği sınırlarda yaşamayı tercih etmez. Toplumsal normların dışında imkânları fazlaca zorlayarak içinden geldiği gibi davranır. Ulviye Hanım, romanda merakını yenemeyerek Dürdane Hanım'ın hayatının mahremiyetine girme doğrultusunda ve onun yaşadığı mağduriyeti düzeltme isteğiyle erkeklerin dünyasına katılır. Ancak bunu kadın ve dul kimliğiyle yapması zor olduğundan erkek kıyafetleriyle yani erkek olarak yapar. Bu merak, işi gücü olmayan genç kadının kalbinde o kadar büyür ki sonunda bir erkek elbisesi satın alır. "Aynaya baktıkta, âdeta kendi kendisini cidden erkekten fark edemediği gibi kethüda kadın gördüğü zaman birden bire havfından bayılmak derecelerine gelir." (68)

Ulviye Hanım, kılık değiştirme hususunda komşusu Dürdane Hanım'a yardımcı olma niyetiyle erkek kimliğiyle anlatılır ancak bu sadece meraktan kaynaklanan, intikam almak için seçilen bir yöntem olacak kadar basit bir seçim değildir. Çünkü bu seçimle onun bir erkekten daha güçlü olduğu da ortaya çıkar. "Koca Arnavut'un kaldıramadığı merdiveni Ulviye Hanım hiç zorlanmadan kaldırmaz mı?" (70) Güç sahibi oluşu Ahmet Mithat'ın yaratmak istediği güçlü erkeksi kadın tipi için dayanak olarak sayıldığında bile Dürdane Hanım'ın ruh dünyasını yalnızca kadın duygularının oluşturmadığı açıkça söylenebilir. Bu intikamın erkek kılığıyla alınacağına inanarak erkek olarak ününü daha da yaymayı aklına koyar ve bu olaylarda öyle tehlikelere atılır ki benim diyen erkekler bile bu kadarını göze alamaz. Ulviye Hanım, erkek kılığına girdiğinde onu kimse tanıyamaz. Bu da gösterir ki rolünü öyle iyi oynar ki tıpkı erkek olur. Bu tespit Ulviye Hanım'ın erkek olmayı istediğini, başardığını ve zorluk çekmediğini gösterir. Burada sebep ne olursa olsun bir kadının erkek kimliğine bürünmesi vardır. Adler (2000: 101) Ulviye Hanım'da da bulunan bu durumu erkeğin üstünlüğü karşısında kendisinin aşağılandığını düşünen kadın rolüne karşı koymaya ve erkeğe ait rolleri üstlenmeye bağlarken bir de kadının erkeğin dünyasına karşı duyduğu aşırı meraktan da bahseder. Ulviye Hanım da eserde görülür ki erkek rolüne girmekte ne zorlanır ne de bundan mutsuzdur. Ulviye Hanım'a yine uygun düşecek bir tespiti Adler şöyle yapar: "Bu tip faal kadınlar aşırı enerjik ve hırslıdır; her zaman hayatta

başarı kazanmak için mücadele eder. Daha çok erkeklerin tekelinde bulunan faaliyetleri tercih eder. Çoğu zaman aşk ve evlilik ilişkilerinden kaçır." (Adler, 2000: 101)

Ulviye Hanım'ın özel hayatına bakıldığında erkeklere ait dünyada erkek tavrıyla yaşadığı göze çarpar. "Cemiyet içinde kadınlığını ortaya koymaksızın erkeklerle sosyal münasebetlere girebilecek ciddi bir cemiyet kadınıdır." (Has - Er, 2000: 126) Romanda çok üzerinde durulmasa da cinayet işlemiş, hapis yatmış ama iyi yürekli Sandalcı Sohbet'e farklı bir his duyar. Yazar, Dürdane Hanım'ı yani nam-ı diğer Acem Ali'yi Sandalcı Sohbet'le "Ali'den sonra Galata'da Sohbet'ten daha kabadayı bir kimse bulunmadığından..." (19) biçiminde kıyaslar. Buradan anlaşılır ki Dürdane Hanım erkek cinsiyetiyle bir ilişki düşünüldüğünde kendisine yakın güçte bir adamla arkadaşlık kurabilir. Edebiyata düşkün, şiir okuyan, İngilizceye ve farklı dillere hâkim kültürlü bir kadının gayet naif olması beklenirken ruhunda kaba, erkek bir tarafın yaşadığı görülür. Jung bu durumu "animus" kavramıyla açıklar. "Bir kadına miras kalan erkeğin kolektif imajı, yaşamları boyunca erkeklerle olan ilişkilerinden kaynaklanan erkeklikle ilgili deneyimi ve içindeki erkeksi kökendir." (Fordham, 2015: 71) Yazar, Dürdane Hanım'ı "Terbiyesine ve nezaketine diyecek yoktur! Hem de bu terbiye ve nezaketi yalnızca görünüşte değildir, aynı zamanda iyi bir eğitim almıştır." (57) ifadeleriyle anlatırken nezaketi içselleştirdiğinin altını çizer. Bu nazik insan erkek kılığına girdiğinde nam salmış kabadayıları yere serecek güce ve cesarete ulaşır. "Eğer kadın onu anlamayı başarabilir ve onun etkinlik alanının sınırlarını belirleyebilirse animus kendisini bilgiyi ve gerçeği araştırma yönlerinde harekete geçirebilir ve amaçlı çalışmalara yönlendirebilir." (Fordham, 2015: 75) Ulviye Hanım, erkek kılığına Dürdane Hanım'a yardım etmek için girmiştir. Sonuç olarak denilebilir ki kişi, reel dünyada büründüğü rolü kendi seçiyor ve bu rolü eksiksiz oynuyorsa kendinden bir şeyler bulduğundandır.

Seçilen romanlarda üzerinde durulan tipler Ahmet Mithat'ın eserlerinde canlılıklarıyla öne çıkan kahramanlardır. Bu canlılık yazarın onlara kattığı farklı, ilginç ya da dönemlerinde görülemeyecek yanlarından kaynaklanır. Jozefino ve Ulviye Hanım kadın kimliklerini unutmuş ya da yazar tarafından bazı kısımları görmezden gelinmiş erkeksi ya da anaç tiplere örnektir.

2. Kanatsız Melek Tipler

Türk edebiyatının ilk dönem romanlarında romantik yaklaşıma bağlı olarak tek yönlü ve derinliği olmayan iyi yürekli tipler fazlasıyla oluşturulmuştur. Bunlar içinde kadın olmaları tavrılarıyla, verdikleri kararlarla melek rolünü üstlenen Namık Kemal'in *İntibah* romanındaki Dilaşup'la Ahmet Mithat'ın *Felâhî Bey ile Rakım Efendi* romanındaki Canan örnek verilebilir. Seçilen tiplerin değerlendirilmesinde hareket noktası duygusallığı,

fedakârlığı ve merhameti ön plana çıkarmaları olmuştur. Her iki kadın kahramanın da köle oluşu ortak yanlarıdır. Ancak erkek kahramanların köle sevgililerine yaklaşımları farklıdır. Seçilen tiplerdeki "melek" durumu birkaç başlıkta işlenir: Kadınların cariye, köle olarak yaşadıkları evde gördükleri muamele, sevdikleri erkeklere karşı tavırları ve sevdikleri için kendi sınırları içinde yaptıkları fedakârlıklar.

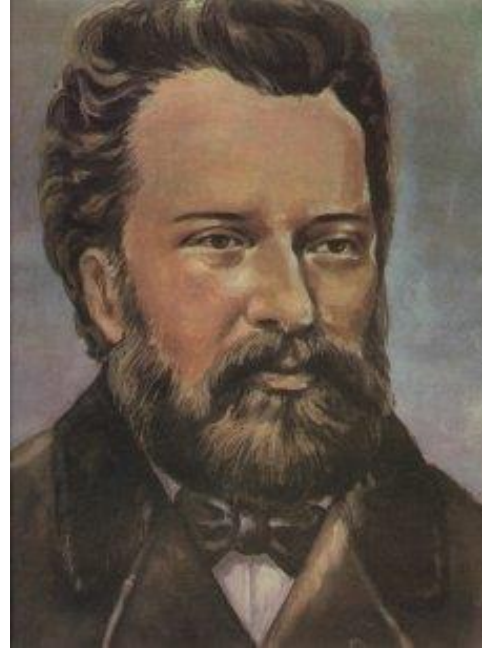
Esirlik Osmanlının son yıllarına kadar bir şekilde devam etmiş yazarlar tarafından da kanıksanan ve yaşam şekli olarak algılanan bir kurumdur. İsmail Parlatır (1987: 30- 31) Ahmet Mithat da dâhil birçok yazarın annesinin geçmişlerinin köleliğe dayandığını belirtir. Bu yüzdendir ki yazarlar eserlerinde köleliğe ve bu kurumun çıkmaz hâllerine değinmeden edemezler. Bir diğer nedense erkek kahramanların meşru biçimde sevda ve aşk tecrübelerini yaşabilecekleri kişiler oluşlarıdır.

Namık Kemal, Dilaşup'un köle oluşunun insani bir durum olmayışı yönünde açık bir tavır sergilemez. Has-Er (2000: 15), Namık Kemal'in Dilaşup'un sosyal durumunu devrin şartları içinde tabii saydığını ifade eder. Ahmet Mithat'sa insanların hür olmaları gerektiğini savunur ancak Batı kültürüne karşı Doğu kültürünü savunduğundan İsmail Parlatır'ın da (1997: 129) söylediği gibi Osmanlıdaki köleliği Batı'daki kölelikten üstün ve ayrı tutar.

Seçilen kadın kahramanlar kölelik sınırları içinde ve roman yazarlarının tezlerinin izin verdiği ölçülerde var olmuşlardır. Dilaşup, "Romanda kusursuz olan tek kişidir. O bize saflığıyla, sadakati, çıkar gözetmeyen kişiliğiyle, kendini esirgemezliğiyle tanıtılır. Dilaşup, efendisinin yanlışları ve aşırılıklarını canıyla ödeyen suçsuz kurban durumundadır." (Dino, 2008: 102)

Dilaşup; Ali Bey Mahpeyker'den uzaklaşsın diye annesi tarafından eve cariye olarak getirilir. Yazar, Dilaşup'u Mahpeyker'le şöyle kıyaslar: "Dilaşup, Mahpeyker'den karşılaştırılmayacak derecede güzel olduğu gibi masumluk ve sadakati güzelliğinin kıymetini kat kat artırır." (118)

Felâh Bey ile Rakım Efendi romanında Rakım'ın hâline acıyarak eve aldığı Canan da en az Dilaşup kadar iyidir. Anne kadar değer verdiği dadısı Fedayi Kalfa, Canan'ı "Ne de can sevecek bir kız! Sen bana bunu can yoldaşı diye almadın mı? Adı Canan olsun." (33) diyecek kadar candan ve iyi bulur.

Namık Kemal

Canan'la Dilaşup köle olmalarına rağmen kendilerini geliştirirler. Canan, Rakım sayesinde piyano dersleri alır, Türkçenin yanında Fransızca'yı da öğrenir. Dilaşup romanda "Terbiyesi güzelliğinden daha üstün... Oldukça iyi okuma yazma biliyor, güzel sesi var, gayet piyano çalıyor. İğne işlerinin hepsinde Avrupa kızları kadar marifetli. Hele huyu, melek gibi!.." (99) şeklinde ifade edilir.

Dilaşup güzelliği ve terbiyesiyle Mahpeyker'le karşılaştırılır ama ona ve duygularına romanda ayrılan kısım Mahpeyker'den çok azdır. Yazar kötü tipin özelliklerinin altını çizmek için olacak Mahpeyker'e fazlaca yer ayırırken Dilaşup'a hem az yer ayırır hem de onu düz ve derinliksiz işler. Tanpınar (1982: 401) da bu fikirdedir ve Mahpeyker'i romanın en canlı tipi olarak bulduğunu ifade eder.

Canan ise Jozefino'yla ya da Ziklas kardeşlerle kıyaslanamayacak kadar masum, akıllı, terbiyeli, güzel ve zekidir. Bir ara Rakım da -Ali Bey'in hâline benzemese de- Jozefino'yla bir yakınlaşma yaşar ancak yine idealize bir tip olan Jozefino, Rakım'a kendini değil de Canan'ı layık görür.

Rakım'ın zaten düzenli hayatına Canan yalnızca bir renk ve sevgi katarken Ali Bey "Dilaşup'la evlendikten sonra hem kalemdeki memuriyetinde hem de sosyal münasebetlerinde düzenli ve başarılı olmuştur. Dilaşup'u boşadıktan sonraysa kendisini içki, işret ve kumara vermiştir." (Has- Er, 2000: 22)

Canan Rakım'ı her şeyden çok sever. Kendisine bu kadar iyiliği dokunmuş Rakım'ın da kendisini sevdiğini öğrenince bu sevgisi daha da artar. Roman boyunca Canan, Rakım'ı sever. "Seviyorum efendiciğim. Vallahi seviyorum. Ah, ben sizi sevmez de ne yaparım? Nasıl sevmezlik edebilirim? Sevmemek elimde mi?" (115)

Dilaşup'un roman boyunca sevgisini kanıtlamak zorunda kalışı Canan'a göre Dilaşup'u daha fedakâr kılar. Dilaşup Mahpeyker'in oyununa kanan Ali Bey tarafından evden uzaklaştırılırken bile "Hanımefendiden yalnız Ali Bey'in sağlığından kendisinin habersiz bırakılmamasını" (144) isteyecek kadar aşk ve sevgi doludur. Mahpeyker'in eline düşüp her gün eziyet gören Dilaşup hâlâ "Bela yükü altında inleye inleye hayır duasına devam ediyor." (150) Dilaşup'un Ali Bey'e karşı sevgisini ve sadakatini tam manasıyla kanıtlaması canını ortaya koymasıyla son bulur. "Ali Bey'i pencereden indirinceye kadar kendinden geçecek kadar sevinir ve dünyada yaşadığı bu mutluluk hâlinin rüya olabilmesi ihtimalinden başka hiçbir düşünce onu üzüntüye sevk edemezdi." (172) Dilaşup, üşüyüp Ali Bey'in unuttuğu paltosunu üzerine çekip bayılınca Hırvat adlı katil, karanlıkta onu Ali Bey zannedip öldürür. Böylece Dilaşup aşkı için en büyük fedakârlığı göstermiş olur.

Yaşadıkları ev ve aile ortamlarına huzur getirmeleri, sevgi dolu olmaları ve kötülüğü hiç düşünmemeleri yönünden Dilaşup ve Canan tipleri bu çalışmada "kanatsız melek" tip olarak işlenmiştir.

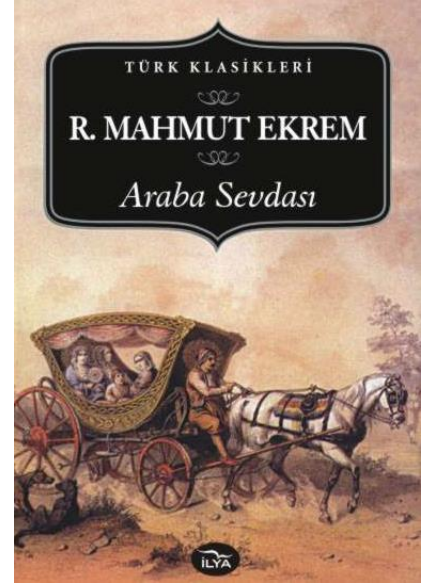
3. Budala Tipler

Budala tip sınıflamasında *Araba Sevdası* ve *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanları merkeze alınarak Bihruz Bey ile Felatun Bey üzerinden Batı'yı yanlış anlayan kişilerin budala durumuna düşüşleri ele alınmış ve dönem insanına ilişkin tespitler yapılmıştır.

Bihruz ve Felatun Beyler, bu başlık altında değerlendirilmeden önce neden "budala" bir hâl aldıkları üzerinde durulur. Aileleri, ev yaşamları, eğitim seviyeleri hakkında genel bilgiler verildikten sonra tespit edilen "budala" hâlleri belirtilir. Seçilen romanlardaki iki tip de alafranga yaşamı seçtikleri için budala durumuna düşmezler. Kültürlerine, geleneklerine yabancı kalmaları, kendi dillerini, edebiyatlarını ve yaşam şekillerini aşağıladıkları; beğendikleri, benimsemeye çalıştıkları Batı kültür, dil ve edebiyatına da vakıf olamamaları nedeniyle komik ya da budala durumuna düşerler. "Gerek komik gerek trajik olarak kültürlerine ihanet eden ve kaçınılması gereken tipler olarak anlatılırlar. Bu tipler içinde Bihruz Bey'in birkaç kardeşi de olur. Bunların içinden ilk ortaya çıkanlardan biri Ahmet Mithat'ın Felatun Bey'idir." (Mardin, 1991: 43)

Öncelikle her iki tipin de babaları tarafından yanlış eğitildikleri, bir şekilde tembel, içi boş ama cilalı bir görünüm aldıkları tespit edilir. Felatun Bey'in babası "Öyle tahsil görmüş bir adam olmadığı gibi çocuğunun tahsiline nezarete dahi vakti olmadığından, oğlunun mektebe gidip gelmesini ve Fransız hocasının dahi eve gelip gitmesini bir çocuğun terbiyesi için kâfi görürdü." (18) Bu durum böyleyken Bihruz Bey'in hâli de "Paşa mahdumunu dört işlemden, yazımdan, okumadan kendisi sınava çekerek eğitimini yeterli bulma"(14) şeklindedir. İyi eğitim alamayan iki gencin de babaları yani bir tür öğretmenleri hayatlarını kaybedince her ikisi de başıboş kalırlar ve zaten çok da düzgün olmayan yaşamları tümenden alt üst olur. Bihruz ve Felatun Beylerin "kendilerini koruyacak ya da yönlendirecek bir rehberleri yani babaları ya da klasik eğitimleri yoktur." (Parla, 2009: 35)

Her iki tipin de babalarının zengin olmaları ve oğullarına büyük bir servet bırakmaları, mirasyedi olmaları kadar bu iki gencin Fransızca'yı ve Batı kültür, edebiyatını beğenmeleri de ortaktır. Bu ortaklık görülür ki tembellik konusunda da üretmeden tüketmede de devam eder. "Bihruz Bey'in bütün dünyası Fransız hayatı ve modasını taklittir. Günlük yaşamının büyük kısmında yemekte, okumakta, çalışmakta bu tarz hâkimdir. Bunun dışında Beyoğlu'nda giyinme, kahvehanelerde dolaşma, kitapçılardan Batılı romanları özenle seçme büyük bir zevktir." (Parlatır, 1984: 267- 271)

Felatun Bey de Batılılaşmayı hep yüzeysel algılar. "Giyimine çok düşkün varlıklı bir ailenin çocuğudur. Para harcamada sınır tanımaz. Ona göre Batılılaşmanın ölçütü iyi giyinip lüks yaşamak ve gezip eğlenmektir." (Solmaz, 2015: 835- 850)

Her iki tipte bulunan bir başka ortaklık kendi dil ve edebiyatlarına olan uzaklıklarıdır. *Araba Sevdası*'nda yazar, Bihruz Bey'i sevgilisine kendi dilinde mektup yazamayacak bir hâlde anlatır. Romanın hacim olarak da önemli bir kısmını kaplayan diline ve edebiyatına hâkim olamayış durumu "siyehçerde" kelimesinin kullanımıyla sonlanır. Bihruz Bey, "Böyle çirkin sözleri niçin şiire sokmalı? Safi Bey'in hakkı var: Türkçede şiir yoktur." (79) diyecek kadar kendi edebiyatına düşmandır. Felatun Bey'de de durum farksızdır. Felatun Bey'in İngiliz Ziklas ailesinin kızları karşısında onlardan daha bilgisiz olduğu anlaşılınca arkasından Rakım " Ne fazlı ne cehli hakkında bir harf söylemeyip yalnız kendi işleriyle meşgul olurlar." (44)

Aldıkları eğitimin yetersizliği ilk olarak konuşmalarında yansımaları bulur. Bihruz Bey, ara sıra uğradığı kalemde arkadaşlarına yazdığı mektup nedeniyle rezil olur. "Bihruz Bey bir suç işlemiş, suçu yüzüne vurulmuş gibi kızarıp bozararak alık alık arkadaşlarının yüzlerine bakmaya, arkadaşları da bu antika şarkıyı nereden bulup ne için yazdığını ve neden dolayı anlamını bu kadar merak ettiğini başka başka sorup beyefendiyi alaya almaya başladılar." (139) Bu alaya alınma hâli hiç bitmez. Aynı komik hâllere düşerek "budala" damgasını yemek Felatun Bey için de geçerli olur. Ziklas ailesinin kızları Felatun'un kendi dilindeki harfleri bile bilmediğini görürler. "Biz hoca efendinin verdiği dersleri o risaleye muvafık değil ondan daha âlâ bulmaktayız, diye kız risaleyi açıp huruf-ı mezkureyi gösterir." (43)

Çalışmadaki bu iki tipi, züppe ya da yanlış Batılı yapan ve "budala" bir hâle sokan bir diğer husus da giyim tarzlarıdır. Her iki romanda da bu tipler alafranga tipi varoluşlarını kendilerini göstermeleriyle yani giyim kuşamlarıyla somut kılarlar. Felatun Bey'in giyim tarzı yazar tarafından "Hani ya Beyoğlu'nda elbiseci ve terzi dükkânlarında modaları göstermek için mukavvalar üzerinde birçok resim vardır ya! İşte bunlardan birkaç yüz tanesi Felatun Bey'de mevcut olup elinde resim, endam aynasının karşısına geçer ve kendisini resme benzetinceye kadar mutlaka çalışırdı." (22) olarak anlatılır. Roman ilerledikçe görülür ki Felatun Bey, bu kıyafet seçimleri nedeniyle yalnızca komik durumlara düşmez. Evlerine gittiği Ziklas ailesi bile onu garip ve budala bulur. Zorla dansa kaldırdığı Margeret'in ayağına basmasıyla dengesini kaybederek yaptığı hareketle zaten dar olan pantolonu yırtılır. Bunun ardından "Huzzar bu hâli görünce kahkahalarını bir türlü men edemediler. Felatun ise 'Adiyö' demeye dahi vakit bulamayarak hemen payandayı çözdü, savuştu." (72) Yazar, o gece Felatun Bey'in alafranga görünmek niyetiyle "donsuz giyinmek mutadı"nı yerine getirseydi düşüğü durumun daha da kötü olacağını söylemeden edemez.

Recaizade Mahmut Ekrem

Benzer budala ve zavallı hâller Bihruz Bey için de geçerlidir. O da varoluşunu insanlara görünme yoluyla gerçekleştirmeye çalışır yani bunu giyimiyle yapar. "Buranın pek modern ve özellikle kendi arzusu yönüyle kılık kıyafetini, özelliklerini göstermeye uygun olacağını anladı." (19) Bihruz Bey için giyim konusunda önemli olan rahatlık değil de iyi görünmektir. "Kışın; örneğin kara kışın içinde açık bir hava görünce giyimindeki süsü göstermek için dar ve incecik ceket giyip... araba kullanmak hevesiyle en güçlü poyrazın karşısında tiril tiril titremiş [...] en kızgın güneşin altında haşım haşım haşlanırdı." (16)

Bihruz Bey ve Felatun Bey romanda görülür ki babalarından kalan serveti iyi idare edemezler. Bihruz Bey'in ekonomik yıkımına, sonunu düşünmeden yaptığı lüks harcamalar neden olur. Bu ekonomik sıkıntı ve parayı idare edemeyişi de bir budalalık örneğidir. "Romanda işlenen ana yanlış ekonomik çöküntü ve Bihruz Bey'in bunu anlamadaki yetersizliğidir... Her kitap alımında öğretmeni tarafından aldatılır ve sonunda arabasını elden çıkarmak zorunda kalır. Her yeni ekonomik çöküntüyü kayıtsızlıkla karşılayabilmekte hatta bir çıkar konusu sayabilmektedir." (Finn, 2013: 86) Bihruz Bey budaladır ve tedbirsizdir. Aynı durum Felatun Bey'de de vardır. Ancak ondaki durum biraz daha farklıdır. Polini adlı kadın nedeniyle serveti kumarda ve eğlencelerde bitip tükenmiştir. Ancak Rakım'ın tüm uyarılarına rağmen o da bildiğini okuyarak budala durumuna düşer. Moran (1983: 219) Felatun ve Bihruz Beyleri servetlerini aptalca tüketen züppeler olarak tanımlar.

Her iki tipte de kendini kıyafetleriyle gösterme ve ille de görünme arzusu narsisizme varacak derecededir ve Batılı âdetler ya da davranışlar saplantı hâlini alır. Bu saplantı ve tutku durumu da onları fazlasıyla boş ve budala yapmıştır. Yanlış Batılılaşan iki tipi budala hâle getiren bir diğer özellikleri de aşklarıdır. Felatun Bey, Ziklasların güzel ve akıllı kızlarını elde edemeyeceğini anladığında evin çirkin Fransız aşçısına ve daha sonra da sırf Batılı olduğundan kaba ve düşkün kadın Polini'ye âşık olur. Bunlar, Batılı zevk ve tutkunun Felatun Bey'deki aşka dair yansımalarıdır. Onun için önemli olan sadece Batılı olmak ya da Batılı görünmektir. Romanın sonlarında Felatun Bey, Polini tarafından kandırıldığını "İşte ne kadarsa hepsini yoldu!.. Ah, birader, sen bana pek doğrusunu söylemiştin." (175) diyerek Rakım'a anlatır. Artık tüm servetini ve itibarını yitirmiştir. Zorlukla bulduğu mutasarrıflık görevini yapmak üzere birçok borçla İstanbul'dan ayrılır.

Bihruz Bey'in aşkı sahte ve görüntüdedir, yüzeyseldir ve platoniktir. Kendi arabası kadar şatafatlı ve güzel olan bir arabanın içinde gördüğü için âşık olduğu sarışın hanımın

peşinden roman boyunca koşar. Keşfi Bey'in söylediği yalanlar bu sahte aşkı daha da hayali kılar. Çünkü yazdığı mektuplardaki dil kadar kendi yaşamı da aşkı da sahte ve sathidir. Bihruz Bey budaladır çünkü ne kadar yalancı olduğunu kendi de bildiği Keşfi Bey'in her sözüne inanıp Periveş'e dair haber almaya uğraşır durur. "Zavallı Bihruz Bey hayalinden bile geçmiyordu ki içerisinde İzmir'e gidecek bir adamın gelmesini saatlerce bekleyip kaldığı vapur İzmir'e değil Trabzon'a, Karadeniz'e gidecek bir vapurdur!" (218) Batılı olma yolunda uğraş veren Bihruz Bey her konuda hüsrana uğrar ve servetinin çoğunu da kaybeder.

Yapılan değerlendirmelerden hareketle Bihruz ve Felatun Beylerin Batılı olma isteklerine sıkı bağlılıkları nedeniyle giyimden konuşmaya ve aşklarına kadar kendi toplumlarına eğreti oldukları ve budala düştükleri görülür.

4. Çelme Takan Tipler

Araba Sevdası'nda Keşfi Bey ve *İntibah*'ta Abdullah Efendi taşıdıkları kişilikler bakımından değerlendirildiklerinde olayların olumsuz gelişmesinde bizzat kötücül fikir ya da olumsuz tavırlarıyla romanın seyrine etkide buldukları görülür.

Keşfi Bey, eserde çok üzerinde durulmuş ve işlenmiş bir tip değildir ancak başkışı Bihruz Bey'in hayatında önemli etkileri olan biridir. Keşfi Bey de Bihruz Bey gibi romanda yaşadığı topluma yabancı ve alafrangalaşmış olarak ele alınır ama yazar onun bu özelliğinin değil de yalancı kişiliğinin üzerinde durur. Söylediği yalanlar onun için bir oyun gibidir. Oynadığı oyunun sonunu düşünmeyecek kadar da bencildir. "Yalanı kimseye zarar vermek düşüncesiyle söylemez. Ancak söylediği yalanların sonucunun bir kimse için zararlı olup olmayacağını da düşünmez. Onun içindir ki iş arkadaşlarıyla diğer dostları kendisini "Kırk yalan veya yalancı yahut şakacı Keşfi Bey" diye anarlar." (162)

Hiç düşünmeden söylediği ve yine diğer yalanlarında olduğu gibi sonunu düşünmediği bir yalanı Bihruz Bey'in hayatını değiştirir. Çamlıca'da landosuyla görüp âşık olduğu Periveş Hanım'la ilişkin bu yalanlar romanın aynı zamanda önemli bir kısmını da oluşturur.

"Birinci görüşmeden önce 'Periveş Hanım'ı tanırım, bizim köyden belki de bizim mahalledendir.' sözü yalandı... Bihruz Bey bahçede Periveş Hanım'ı izlerken 'Haset, haset!' diye haykırması da sırf yalandı... 'Bu gece mehtap pek parlak olacak.' demesi de gerçek değildi... Periveş Hanım'ın tifoya tutulup vefat ettiğini, ailesinin Kızıltoprak'ta kira ile bir köşkte bulduklarını, kendi kardeşinin köşke gidip hanımla görüştüğünü söylemesi de koca başlı ve elli ayaklı yalandı." (164-165)

Keşfi Bey roman boyunca söylediği yalanlarla Bihruz Bey'i oradan oraya koşturur ve mutsuz eder. Bihruz Bey, saf ve budaladır. O yüzden Keşfi Bey'in yalanlarına kanar.

Böylelikle Keşfi Bey, üzerinde hiç düşünmeden söylediği yalanlarıyla Bihruz Bey'e çelmeler takmış olur.

Namık Kemal'in *İntibah* romanında Ali Bey'in sonunu hazırlayan, hain tuzaklarıyla onun hayatını mahveden kişi Mahpeyker'in dostu Abdullah Efendi'dir. Romanda "Birkaç çürük diş ile çirkinliği iğrençlik derecesine ulaşan ağzı, gayet geniş; bıyığı, sakalı ise uyuz hayvan tüyü kadar seyrek bir insan olarak ahlakının kötülüğünün üstat elinden çıkma cisimleşmiş bir resmi hükmünde olan o iğrenç görüntüsüyle..." (103) tasvir edilerek hayatta bütün kötülükleri yapabilecek şeytanî vasıfları olan biri olarak anlatılır. Yazar, Abdullah Efendi'yi "Ussal ögelerle natüralist yöntemler de kullanarak irkiltici çirkinliğiyle anlatır." (Dino, 2008: 93) Bu çirkinlikteki bir adam kendinden beklenildiği gibi davranır ve Ali Bey'le Dilaşup'u ayırmanın çok kolay olduğunu Mahpeyker'e "Siz bana kızın ya şüphe edilecek bir hareketini araştırın ya da vücudunun gizli yerlerinde bir nişan varsa onu haber alınız. Rakibinizi zindan takımından alçak bir fahişe şekline koymak boynuma borç olsun." (130) diyerek hain planını ortaya koyar.

Her şey planladıkları gibi gider çünkü Ali Bey'i çok iyi tanır ve onun nasıl bir insan olduğunu bilirler. Böylelikle hangi tuzağın onu derinden etkileyeceğini de belirleyerek işlerini büyük bir titizlikle yaparlar. Abdullah Efendi, Mahpeyker'e "O kadar kıskanç, o derece gururlu bir Beyefendi'yi hareminden, cariyesinden ayırmakta da insan güçlük çekerse dünyada kolay sözünün manası kalmaz... Bin kere yaptığımız şey!" (130) diyerek bu işlerde yani insanlara iftiralar atıp tuzaklar kurmada ne denli başarılı ve tecrübeli olduğunu da kanıtlar.

Araba Sevdası romanındaki Keşfi Bey de romanın başkişisi Bihruz Bey'i mutsuz eder ama ondaki "çelme takma" davranışı daha çok çocukça ve anlamsız şakalar yapma isteğiyle açıklanabilirken *İntibah* romanındaki Abdullah Efendi'de bu hâl tam manasıyla kötücül ve şeytanî bir şekil alır. Ancak niyetleri ve izledikleri yollar farklı olsa da her iki kahraman da başkişilerin hayatlarını değiştirmiş ve onlara "çelmeler" takıp onları mutsuz etmiştir.

5. Koltuk Değneği Tipler

İlk dönem romanlarımızdan olan *İntibah* ve *Dürdane Hanım'* ın tipik özelliklerinden biri iyi ve kötünün kesin ayrımlarla yazar tarafından belirlenmesidir. Bu iyi ve kötü karşılaşmasında ahlaki ve toplumsal olanı yani "iyi"yi yazar ulular, "kötü" ise okuyuculara ibret olsun diye cezalandırılır. Kötülükle iyiliğin karşılaşmasında iyiler sürekli acılara maruz kalıp savrulurken onların ayakta kalmalarını isteyen, onlara yardım eden ve bir tür "koltuk değneği" olan kahramanlar da olayın akışına katkıda bulunurlar. Ahmet Mithat Efendi'nin *Dürdane Hanım* romanında Ulviye Hanım, *İntibah* romanındaysa Atıf Bey "koltuk değneği" tiplere örnek verilmiştir.

Ahmet Mithat Efendi

Ulviye Hanım, içindeki erkek yanı Dürdane Hanım'a yardım etmek için çıkarır ya da bu yanının farkına böylelikle varır. Romanda Ahmet Mithat'ın aklın ilkelerine dayandıramadığı bir nedenden ötürü "On sekiz yaşındaki bir kızın böyle melek gibi masum olması mümkün değil. Elbette Dürdane'nin birtakım sır ve korkuları var, olmalı da. Eğer

bunları keşfedersem bana her şeyden büyük bir eğlence çıkar." (59) düşüncesiyle Ulviye Hanım yalı komşusu Dürdane Hanım'ı izler ve tıpkı umduğu gibi bir sırra ulaşır ama Dürdane Hanım'ın zor bir durumda olduğunu da öğrenir ve "Dur öyleyse Dürdane'nin intikamını ben alayım." (72) der. Dürdane Hanım, tutkularının esiri olup Mergup adlı çapkın bir gençle birlikte olur. Ondand hamile kaldığını anlayınca da evlenmeleri gerektiğini söyler ama Mergup kendiyile evlenmeden birlikte olan bir kızla asla evlenmek düşüncesinde değildir. Burada Ulviye Hanım, Dürdane için bir tür "koltuk değneği" vazifesi görür ama bu yardımlarını gizliden ve erkek kılığında yapar. Önce Mergup'la konuşmayı dener ama olmayınca "Ya Dürdane'yi bir haftaya kadar nikahlarsın ya da seni öldürmek boynumun borcu olur; tercih sana kalmış!" (89) diyerek tehdit eder.

Bu yardımlarının yanında Dürdane Hanım'a asıl yardımı Ulviye Hanım, doğum sırasında yapar. Her şeyi yakından takip ettiği için erkek kılığına girerek bir ebeyi de gizlice gece vakti yalıya sokma yöntemiyle bebeğin doğumunu sağlar. Hatta bebeğin bakımını da üstlenir. Roman boyunca içinden gelerek bütün zorlukları yenip Dürdane Hanım'a her türlü yardımı yapar.

İntibah romanında başkişi Ali Bey'in yanında duran ve yakın arkadaşı olan Atıf Bey roman boyunca iyilikleriyle Ali Bey'in ayakta kalmasını sağlamaya çalışır. Ali Bey Mahpeyker'le tanışana hatta onun dünyasına kapılana kadar diğer ilişkilerinde olduğu gibi Atıf Bey'le kurduğu ilişkide de sağlıklıdır. "Uzun uzadıya vakitlerden, tecrübelerden sonra dostluk kurmak için kalem arkadaşları arasında kendisiyle aynı yaşta ve bir dereceye kadar aynı yaradılıştaki olan Atıf Bey'i seçti. İki delikanlı hemen hemen sürekli beraber gezerler ve iki günde bir yekdiğerinin evinde buluşurlardı." (57) Atıf Bey, dayısı Mesut Bey'in Mahpeyker'in ne karakterde bir kadın olduğunu anlatması üzerine Ali Bey'i uyardıma çalışır ama onun kendi doğruları dışında bir şeyi göremeyecek vaziyette olduğunu da anlar. Ali Bey bir süre Mahpeyker'e beslediği güçlü tutkuyla savaşırdı hatta bundan kurtulabilmek için Atıf Bey'le daha çok vakit geçirmeye başlar. "Atıf Bey'in yanında bulduğukça o kadar şiddetli bir elemi saklamak için zihnini son derece meşgul etmeye mecbur olduğundan can yakıcı, korkunç hayalleri ara sıra unuttur gibi olurdu." (71) Bir süre sonra Ali Bey'in kendiyile

savaşında Mahpeyker'e olan hisleri galip gelir ve annesi bu durumdan oğlunu kurtarmak için Atf Bey'e başvurur.

Ali Bey'in annesi Atf Bey'in evinden oğlunu düştüğü beladan nasıl kurtaracağına dair bir fikirle ayrılır. Bu fikri Atf Bey'in dayısı Mesut Bey verir. "Evinizde Ali Bey'in huyuna uygun düşecek bir güzel cariye bulundurmalıdır. Şeytana üstün gelmek için melekten yardım istemek gerekliliği gibi kötü yola düşüren bir güzelliğin tesirini olsa olsa masumiyet rengiyle süslenmiş bir güzellik etkisiz hâle getirebilir." (94) Atf Bey her türlü arkadaşının yardımına tüm iyi niyetiyle koşar ama gelişmeler bir süre sonra Ali Bey'i tekrar düştüğü batağa doğru çeker. Eve Ali Bey'i kurtarma ümidiyle alınan Dilaşup'un Mahpeyker'in kurduğu tuzakla evden uzaklaştırıldığı günlerde Atf Bey, vazifesi nedeniyle Rumeli'dedir. Dayısı Mesut Bey olup biteni Atf Bey'e anlatır ve yine tüm insani hisleriyle "Son derece kardeşçesine ve gayet şefkatlice hatırlatmalar ve uyarılarla dolu uzun bir mektubun sonunda içinde bulunduğu maddi sıkıntının haber alındığından bahsederek borç alarak kendisine her ay sarraftan alınmak üzere bin kuruş havale ettiğini..." (154) bildirir. Ancak bu yardım da Ali Bey'in düzelmesine yaramaz ve kendi tutkularının peşinde giden Ali Bey'i hiçbir "koltuk değneği" ayakta tutamaz.

Sonuç

Tanzimat Dönemi'nin önemli ve ilk romanlarından olan *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, *İntibah*, *Araba Sevdası* ve *Dürdane Hanım* romanları hem edebiyat tarihinde belli özellikleri taşımaları hem de yazarlarının sanat anlayışlarını göstermeleri bakımından değerli eserlerdir. Bu romanlara tiplerinin reel dünyada yansımaları ve kendi devirleriyle ilişkileri yönünden bakılmıştır. Özellikle seçilen tiplerin okuyucuda uyandırdığı algı üzerinden ve temsil ettikleri insan özellikleri yönünden yapılan çeşitli sınıflandırmalarla Tanzimat romanına tip bağlamında yaklaşılmıştır.

Çalışmada sanatçıların kadına, Batı kültür ve edebiyatına tavrı karşılaştırılır ve Tanzimat'ın ilk dönem romanlarının tipler üzerinden sosyal ve psikolojik özellikleri çıkarılır. Burada "erkeksi-anaç" tip ve "kanatsız melek" tip örnekleriyle devrin kadın algısı da ortaya konmuş olur. Yazarların tiplerine yükledikleri işlevlerle kadına biçilen değer ve hürriyet sınırları da değerlendirilmiştir.

"Budala" tip örnekleri Türk edebiyatının bilinen ilk alafranga tipleri olup yalnızca Batı'yı algılayışlarının yanlışlığı üzerinde değil eğitimlerinden başlayarak aile hayatlarına kadar tespitlerde bulunulup niçin "budala" hâle düştükleri işlenmiştir. Felatun Bey ve Bihruz Bey'deki ortak "budala" hâller Türk insanının Batı'yı algılama ve bu algıyı yaşamına uygulayıştaki yanlışlıkları içermesi yönünden önemlidir.

"Çelme takan" tipler ve "Koltuk değneği" tipler romanda işlevleri yönünden yani olayın akışına katkıları yönünden incelenmiştir. Çünkü arka planda kalan bu tipler sanatçılar tarafından işlenmemiş, duyguları ve karakterleri çok da anlatılmamıştır. Çalışmada bu tipler ön planda tutulan tiplere yardımları ya da olumsuz etkileri yönünden değerlendirilir.

Yapılan tip sınıflandırılmalarıyla kişi-toplum ilişkileri ve bunun sosyal hayata yansımalarının yanı sıra yazarların ve devrin kişilere, olaylara bakışlarını görme anlamında Tanzimat ilk romanlarının önemli ve zengin içerikler taşıdığı görülür.

Kaynakça

- Adler, Alfred. (2015). *Sosyal Roller ve Kişilik*. (çev. Turhan Yörükân). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (1999). *Dürdane Hanım*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2015). *Felatun Bey ile Rakım Efendi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ceran, Dilek. (2002). "Mürebbiyelik ve Türk Romanında Bazı Mürebbiye Tipleri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12: 215- 227.
- Dino, Güzin. (2008). *Türk Romanının Doğuşu*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Finn, Robert P. (2003). *Türk Romanı (İlk Dönem, 1872- 1900)*. (çev. Tomris Uyar), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Fordham, Frieda. (2015). *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*. (çev. Aslan Yalçınar), İstanbul: Say Yayınları.
- Has-er, Melin. (2000). *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*. Ankara: AKMB Yayınları.
- Kandiyoti, Deniz. (2007). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Karabulut, Mustafa (2003). "Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Tematik Bir İnceleme". *Erdem*. 64: 49- 69.
- Mardin, Şerif. (1991). *Türk Modernleşmesi (Makaleler IV)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, Berna. (1983). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Namık Kemal. (2014). *İntibah*. İstanbul: İskele Yayınları.
- Parla, Jale. (2009). *Babalar ve Oğullar / Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parlatır, İsmail. (1984). "Türk Romanında Tipler: Bihruz Bey". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: XLVIII, 390- 391: 265- 271.
- Parlatır, İsmail. (1987). *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Recaizade Mahmut Ekrem. (2015). *Araba Sevdası*. İstanbul: İskele Yayınları.
- Solmaz, Mustafa. (2015). "Taaşuk-ı Talat ve Fitnat, Felatun Bey ile Rakım Efendi ve Araba Sevdası Romanlarına Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunda Değişim ve Batılılaşma". *Turkish Studies*, 10/ 4 : 835- 850.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1982). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Basımevi.
- Yiğitbaş, Maksut. (2015). "Tanzimat Dönemi Tercüme ve Türk Romanı", *XI. Millî Türkoloji Kongresi Bildirileri*, C: 1 İstanbul.